

IDEALISMUL MAGIC. CONJUNCȚIA METAFIZICULUI ȘI ARTISTICULUI ÎN GÂNDIREA POETICĂ A LUI NOVALIS

Alexandru LUPUȘOR

Catedra Filosofie și Antropologie

This essay propose an interpretation on Novalis conception of magic idealism.

With this end in wiew, the study will aim to discover the conjunction between metaphysics and art defining for magic idealism conception. Consequently, the study tries to present this conection between metaphysics and art resorting to different conceptual relations found in Novalis romantic thought.

Sub imperativul „*Lumea trebuie romantizată*” [1], Novalis, tânărul romantic jenez, incită spiritul uman către unitatea pierdută a lumii și către plenitudinea râvnită a vieții. În colecția de fragmente cuprinsă sub titlul *Poeticisme*, Novalis își exprimă încrederea în posibilitatea aflării sensului primordial și, totodată, credința într-o transfigurare finală a lumii în conformitate cu acest sens. Sensul primordial și transfigurarea finală se întâlnesc aici sub forma extremităților coincidente ale imperativului *romantizării*. Astfel concepută, ideea romantizării pare a prilejui una dintre cele mai strânse apropieri între *metafizic* și *artistic*, apropiere asiduu căutată de către cugetarea și sensibilitatea romantică. Prin urmare, interpretarea ideii de romantizare, adevărat manifest metafizic și artistic al lui Novalis, ar trebui să vizeze, în prealabil, elucidarea înțelesului metafizicii și artei asumate de această gândire romantică. Deși Novalis nu tratează în mod explicit raportul dintre metafizică și artă, acestea par a se susține reciproc mergând până la a se confunda și aceasta deoarece, în ultimă instanță, atât metafizica, cât și arta, așa cum o susține Novalis, nu sunt nimic altceva decât romantizare.

În aceste condiții, interpretării de față îi revine sarcina să se mențină în orizontul întrebării ce vizează sensul în temeiul căruia Novalis concepe deopotrivă metafizica și arta, astfel încât să devină justificată dacă nu coincidența, cel puțin, conlucrarea demersurilor ce le sunt proprii întru conturarea ideii și realizării actului romantizării.

Romantizarea se vrea, în deplinătatea sensului său, un angajament la limită a gândirii și, totodată, o deschidere maximală a trăirii, o interiorizare radicală a conștiinței și o exteriorizare deplină a voinței, astfel încât ar trebui să vorbim despre o intensiune conceptuală și o extensiune experiențială ca două dimensiuni definitorii ale actului romantizării. Această dualitate conceptual-metafizică și experiențial-artistică nicidecum nu trebuie văzută ca exprimând un caracter duplicitar al romantizării, ci, dimpotrivă, ar trebui acceptată ca argument al caracterului unificator și integrator al acestui act. Sensul primordial al existenței este o categorie metafizică, după cum transfigurarea finală a acesteia transpare în esențialitatea sa ca fiind o producție artistică.

Romantizarea este făgăduința cunoașterii absolute și a creației desăvârșite. Astfel interpretată, romantizarea va integra două strategii ale raportării eului la lume, complementare în vederea refacerii unității originare: pe de o parte, *a ex-trage* speculativ sensul primordial al lumii din intimitatea eului, pe de altă parte, *a a-trage* contemplativ lumea către o transfigurare finală în adâncimea eului. Într-o primă aproximare, am putea spune că teoria romantizării încununează avânturile speculative și înclinațiile contemplative ale romanticilor. În sensul său primar, grecesc, *theoria* însemna „*a-l vedea pe zeu*”, fiind astfel o formă particulară de vedere [2]. *Theoria* se vrea vederea celor existente, fie acestea vizibile, fie ascunse în invizibil. Aici nu este vorba, pur și simplu, de „a vedea”, a constata ceea ce există și a înregistra informația, ci este o atitudine, o stare în care te cufunzi. Ulterior, latinii au tradus „*theoria*” prin „*speculatio*” și prin „*contemplatio*”. Două mituri platonice par a legitima aceste două forme de privire – speculativă și contemplativă – așa cum acestea s-au impus gândirii europene ca rezultat al preluării exercițiului teoretic grecesc de către spiritul roman. Este vorba de mitul reminescenței și de cel al peșterii. În dialogul *Phaidon*, Platon prezintă mitul căderii sufletelor în corpuri după ce au sălășluit în spațiul formelor inteligibile, astfel încât cunoașterea lumii cu adevărat reale nu este decât un act de reamintire a celor văzute în acel peregrinaj prin lumea ideilor. Platon înțelege *anamnezis*-ul (reamintirea) ca fiind un act intuitiv: întrevădem ideile ce reprezintă esențele înseși ale lucrurilor printr-o intuiție interioară. Omul află adevărul lumii printr-o coborâre în adâncul sufletului. Anamnezis-ul platonice nu este deci memoria obișnuită, ea este intuiția lumii inteligibile pe care sufletul o are înscrisă în sine. Este vorba,

în cele din urmă, de o intuiție inteligibilă a sensurilor esențiale ale lucrurilor de care devine capabil sufletul într-un efort de maximă interiorizare. În cartea a VII-a din *Republica*, Platon, în așa-numita „*alegoria peșterii*”, vorbește despre sufletul înrobuit care se desprinde încetul cu încetul de lanțurile ignoranței și urcă spre ieșirea cavernei unde va afla o lume scaldată în lumina soarelui, o altfel de lume, lumea cea adevărată. Nu este greu de constatat că într-un caz și în altul avem prezentată mișcarea sufletului către adevărul lumii, doar că într-un caz avem o mișcare *catabasică*, de coborâre în adâncurile ce-i sunt proprii, iar în celălalt este o mișcare *anabasică*, de urcare către veritabilele înălțimi ale lumii. Într-un caz vom întâlni o luciditate speculativă, iar în celălalt – o extaziere contemplativă. În acești termeni, desprinși din aceste proiecții mitice, încercăm să legitimăm o posibilă demarcație între speculativ și contemplativ.

În consecință, romantizarea, în calitatea ei de *theorie a lumii*, va integra un aliniament specific *metafizicii speculative* și un altul ce ar putea fi identificat drept *contemplație artistică*. Ba mai mult decât atât, esența romantizării, idee și act, va rezulta tocmai din suprapunerea până la identificare a speculației metafizice cu contemplația artistică.

Putem constata că această filosofie, ce gravitează în jurul ideii de romantizare, atestă confluența speculației conceptuale proprie sistemului lui Fichte cu experiența contemplativă de inspirație neoplatonică a lui Hemsterhuis. Deși „*se poate spune că, în esență, întreaga filosofie romantică este șirul interpretărilor Teoriei Științei lui Fichte*” [3], Novalis este cel care „*a înfuzat sânge și suflet în osatura rigidă a sistemului lui Fichte*” [4] și aceasta, desigur, în manieră contemplativă de sorginte neoplatonică.

Miza veritabilă a actului romantizării este atingerea maximei plenitudini dintre eu și lume: „*Sufletul individual trebuie să coincidă cu sufletul universal*” (Novalis), ideea romantizării fiind astfel o nouă interpretare a organicității dintre Eu și lume. Lumea este în mod necesar lumea omului. Omul și cosmosul nu mai stau față-în-față ca două entități diferite, ci alcătuiesc un întreg organic. Principiul romantizării presupune, în mod fundamental, identitatea dintre eu și lume. În acest sens, „*lumea noastră lăuntrică trebuie să corespundă întocmai, până în cele mai mici amănunte, lumii exterioare*” [5]. Descifrarea enigmei lumii nu poate fi săvârșită decât prin descifrarea misterului existenței umane. Novalis rămâne categoric: „*vom înțelege lumea atunci când ne vom înțelege pe noi înșine, căci noi sîntem jumătăți integrante*” [6]. În cele din urmă, a determina natura omului înseamnă a determina însăși natura universului. Pentru romantici, această plenitudine constituie veritabilul principiu al vieții și devine posibilă doar dacă ambii termeni – Eul și lumea – aparțin vieții. Viața este punctul de plecare, dar totodată și destinația, pentru ceea ce poartă marca romantizării. Din această perspectivă, viața își află autenticitatea în devenirea ei de la o armonie a începuturilor către o armonie a sfârșiturilor. În sensul pe care i-l conferă Novalis, „*a romantiza*” înseamnă a te cufunda în fundamentul dumnezeiesc al lumii începuturilor și, totodată, a te ridica la chemarea dumnezeiască a lumii sfârșiturilor. În viziunea romanticului Novalis, unitatea Eului și a lumii este primară, iar romantizarea va fi concepută ca fiind calea care duce atât către aflarea unității originare, cât și spre refacerea acestei unități. Cum însă doar unitatea comportă sens și valoare, mersul vieții spre reintegrare este inevitabil. Astfel, devenirea universală înfățișează o stare intermediară între unitatea originară și unitatea regăsită [7]. Însăși ființa umană reprezintă un univers în devenire, care a plecat de la unitate pentru a reîntra în unitate [8]. Omul este dotat cu facultatea de a înțelege unitatea originară, demers propriu metafizicii și cu posibilitatea de a crea o unitate finală, demers propriu artei. Prin urmare, Eul este deopotrivă cunoaștere și creație, după cum viața este înălțată pe dorința de unitate și pe năzuința către desăvârșire. Mărturisind spiritul romantic, metafizica trădează chemarea către o cunoaștere absolută, iar arta ascunde pornirea către o creație desăvârșită. Cunoașterea este posibilitatea de a intra în modalitatea absolutului, după cum creația este șansa desăvârșirii lumii. Pentru romantici, în general, și pentru Novalis, în special, un adevăr incontestabil este dat de faptul precum că creația artistică și cunoașterea metafizică conduc la același lucru. Asumând aceste date de inspirație romantică, Novalis va afla originea metafizicii în nesecata nostalgie după cunoașterea absolută, iar pe cea a artei în debordanta speranță pentru o creație desăvârșită. Dacă nostalgia romantică este acceptată ca fiind „*o subiectivitate închisă în sine, incapabilă de a vedea absolutul altundeva decît în sine însuși*” [9], atunci vom înțelege speranța proprie trăirii romantice drept o deschidere a aceleiași subiectivități, pentru care vederea lumii desăvârșite este o extaziere a eului. Speculația metafizică este aspirația către Absolut, în măsura în care contemplația artistică este avânt către desăvârșire. Se va înțelege că Absolutul nu va putea fi apropiat decât cu concursul unei priviri speculative, iar desăvârșirea nu se va arăta decât unei priviri contemplative. Astfel concepute, privirea speculativă a metafizicii pare a fi una nostalgică, după cum privirea contemplativă a artei se descoperă a fi de ordin elpidian.

Ricarda Huch constată că impulsul către unitate trebuie să fie solidar cu cel către desăvârșire [10], astfel încât intuiția metafizică a sensului primordial devine concentrică cu energia artistică a transfigurării finale. Aceste două năzuințe coincid în adâncul lor, ele sunt expresii ale unei singure dorințe, în mod primar romantice – dorința de viață. Se înțelege, prin urmare, că principiul plenitudinii presupune identitatea dintre unitatea originară și desăvârșirea finală. În concluzie, speculația metafizică și contemplația artistică par a susține aceeași tendință romantică a cufundării simbiotice a Eului și a lumii. Plenitudinea romantică a vieții nu poate fi decât rezultatul unei atare identități, iar ideea romantizării, așa cum este conturată în gândirea fragmentară a lui Novalis, vine să încununeze înclinația contemplativă și elanul speculativ, ambele constitutive, în cel mai înalt grad, spiritului romantic.

Unitatea și desăvârșirea lumii ce-și au temeiul în lăuntru omului, nu devin posibile decât cu concursul unui eu integru, unitar și desăvârșit. Dat fiind faptul că „*ne aflăm în raporturi cu toate părțile universului*” [11], în fiecare *egou* trăiește tainic un germen al unității pierdute și viitoare și, în același timp, un principiu al cunoașterii absolute și al creației desăvârșite. În orizontul speculației metafizice, dar și în cel al contemplației artistice, eul este cel care capătă o semnificație centrală. Din acest punct de vedere, filosofia lui Fichte rămâne una fundamentală pentru gândirea romantică.

În această ordine de idei, pare a fi îndreptățită pretenția de a afla temeiul caracterului speculativ al metafizicii romantizării anume în idealismul transcendental propus de sistemul filosofic al lui Fichte. Pentru acesta, absolutul atinge pământul într-un singur punct: *Eu sunt Eu*, astfel încât aici principiul existențial al plenitudinii apare ca un derivat al principiului logic al identității, ceea ce nu poate satisface o conștiință animată de spiritul romantic [12]. Romanticii vor încerca depășirea unilateralității fichteiene a eului (conform idealismului transcendental, eul este conceput doar ca instanță gnoseologică, reducându-l la un excepțional mecanism de producere a reprezentărilor conștiente), susținând tranșant ideea precum că granița dintre interioritatea subiectivă și exterioritatea obiectivă se află în conștiință, astfel încât non-eul nu este dincolo de eu, ci este însăși intimitatea constitutivă a eului. În măsura în care destinul individual integrează în sine întregul destin universal, devenirea lumii nu va fi decât o consecință a devenirii eului. Omul poartă ca pe un destin propriu întregul destin al universului. După cum se știe, orice idealism metafizic va încerca să deriveze realitatea lumii din idealitatea eului. Or, ceea ce vrea să anunțe Novalis, cu insistența caracteristică crezului romantic, este tocmai faptul că „*nu sîntem deloc eu, putem și trebuie, însă să devenim eu, sîntem germenii eului în devenire*” [13]. Pentru tânărul romantic jenez, lumea romantizată este lumea în care eul a devenit eu. Cu alte cuvinte, imperativul romantizării este exigența eului de a deveni eu. Comentând această gândire romantică a lui Novalis, Ricarda Huch constată cu exactitate că „*în locul rigidei formule fichteiene eu sînt a apărut un principiu nesfîrșit de viu, nesfîrșit de bogat în perspective și speranțe – eu devin*” [14]. Nu poate fi trecută cu vederea insistența lui Novalis de a susține ideea precum că activitatea romantizării de care este responsabil eul nu este numai determinarea lumii, dar și autodeterminarea eului însuși, luând înfățișarea procesului infinit de atingere a idealului. Or, un atare itinerar este propriu anume exercițiului speculativ de care este capabilă subiectivitatea umană. Dat fiind faptul că individualitatea și universalitatea coincid în devenirea lor – sensul lumii converge destinalității eului – aceasta nu ar putea fi percepută decât speculativ, ca manieră de derivare a realității din idealitate. Idealismul transcendental de inspirație fichteiană afirmă principiul speculației în forma identității dintre idealitate și realitate în procesul devenirii: lucrurile se dovedesc a nu fi decât reificări ale gândirii. În această grilă interpretativă, gânditorii speculativi caută să răstoarne ordinea obișnuită a lucrurilor. Speculația se face prezentă mai mult atunci când reușește să evedențieze în gândirea individuală un mod al gândirii absolute, cu care poate ajunge să se compare și să se identifice, universalizându-se. Pentru o gândire riguros idealistă (dacă poate fi acceptată una ca asta), nu există nici o exterioritate veritabilă, ci orice exterioritate rămâne relativă, astfel încât unica modalitate de a afla adevărul este văzută ca fiind speculația, înțeleasă în sensul său primar de privire în interiorul eului, care, ca o oglindă (*specula*) reflectă orice realitate posibilă. Această reflecție a realității în eu nu este nimic altceva decât Ideea. Metafizica speculativă constă astfel în a deriva orice realitate din Idee. Devreme ce sălașul ideilor este gândirea înțeleasă ca o facultate a spiritului, limitele acesteia vor fi concomitent și limitele metafizicii. Spiritul speculativ este convins că gândirea produce totul prin ea însăși: „*Totul se petrece în noi cu mult de a se desfășura în real*” [15]. Interesul major al metafizicii idealiste este universalizarea interiorizării a absolutului, înțeleasă de altfel în mod speculativ. Pentru o atare metafizică de inspirație idealistă, întregul univers în calitate de idee poate sălășlui în eu. Cu alte cuvinte, o metafizică idealistă caută a accede la tainele marelui univers anume prin explorarea abisurilor

lăuntrice ale eului, manieră ce conturează conținutul exercițiului speculativ. Prin urmare, o metafizică idealistă, romantică sau oricare alta, nu ar putea să se desfășoare decât în manieră speculativă.

Totodată, caracterul speculativ al filozofiei romantizării se datorează și misticii speculative germane, însușită temeinic de către Novalis. Mistica speculativă constă în efortul de a dezvălui în interiorul omului întreaga imensitate a universului. Meister Eckhart, Jakob Böhme, Angelius Silesius, Baader ș.a., prin mistica de factură speculativă pe care o dezvoltă, sădesc în tânărlul suflet romantic convingerea că profunzimile omului sunt mai mult decât umane, că în ele se ascunde legătura tainică cu Dumnezeu și cu întregul cosmos. Sentimentul originar pe care crește mistica speculativă este anume cel al identității organice dintre eu și cosmos. Mistica este vederea tainelor ascunse ale lumii prin punerea lor în lumina ce răsare din infinita adâncime a eului. Dacă pentru mistica tradițională, eul individual era mistuit în cuprinderea extatică a divinității, mistica speculativă germană încearcă calea inversă – a regăsi universul în profunzimile lăuntrice ale eului. Pentru Novalis „*orice fel de misticism este personal – este, prin urmare, o variație elementară a universului*” [16]. Cu alte cuvinte, sufletul universului nu poate răzbate la conștiința de sine decât în reflecția propriei sale imagini care este omul. Sufletul uman este oglindirea (*speculare*) sufletului universal. Se înțelege că metafizica și mistica reușesc să se cristalizeze în jurul unuia și aceluiași exercițiu speculativ. Pentru romantici, mai mult decât pentru oricare alții, „*inspirația metafizică este similară intuiției mistice*” [17]. La Novalis, în măsura în care există o metafizică, și ea există cu siguranță – *metafizica romantizării* – aceasta nu ar putea avea altă densitate decât cea mistică. Prin urmare, metafizica romantizării îmbracă forma unei speculații idealiste ce o apropie, în mod evident, de formele discursive proprii misticii speculative. Din perspectiva filozofiei romantizării, mistica speculativă este un adaos la corpusul speculativ al metafizicii idealiste. Ba mai mult, Novalis pare a încerca altoirea idealismului transcendental pe trunchiul misticii speculative. Atât Novalis, cât și ceilalți reprezentanți ai romantismului filozofic, încearcă depășirea (ca formă a asumării) idealismului transcendental de factură fichteiană anume printr-o atare apropiere de viziunile speculative ale misticii germane. Luând în calcul comprehensiunea mistică și metafizică, Lev Șestov constată că „*sensul însuși al conceptului de «speculație» constă tocmai în faptul că omul se deprinde să vadă în sine o parte dintr-un întreg și caută să se convingă că sensul existenței lui, că menirea lui, este să pună de acord, resemnat și chiar bucuros, viața sa cu existența întregului*” [18]. Se va înțelege că miza oricărei gândiri speculative, fie ea de factură mistică sau metafizică, va fi regăsirea unității atotcuprinzătoare, adică, ideea întregului.

Toate acestea ne permit constatarea faptului că gândirea lui Novalis își asumă o desfășurare speculativă: „*către înlăuntru duce drumul tainic*” [19]. Pentru tânărlul romantic jenez, speculativul desemnează o viziune aparte, interioară, a Ideii ce constituie unitatea universului, unitatea dintre eu și cosmos. Întreaga metafizică a lui Novalis pare a încăpea într-o singură frază: „*Căutăm schița universului – această schiță sîntem noi înșine*” [20]. În consecință, romanticul jenez va înțelege metafizica fiind „*dinamica pură a gândirii*” [21]. În mod primar, metafizica este cea care tratează despre forțele originare ale gândirii. În deplinătatea sensului său, metafizica poate fi aflată ca cea care înregistrează efortul subiectului uman de a cunoaște absolutul în străfundurile propriei subiectivități. Metafizica romantizării, în măsura în care este o generațiune deopotrivă a idealismului transcendental și a misticii speculative, își va recunoaște obstinența pentru o singură dorință: dorința de Absolut. Speculativul, veritabilă combustie a metafizicii produsă în sfera de acțiune a imperativului romantizării, și care de fapt justifică acest imperativ, se vrea mai mult decât o doctrină filozofică, mai mult sau mai puțin eficientă în regăsirea esențialității lucrurilor, ci o cale destul de solidă pentru a-l duce pe om către o existență supraomenească, către spiritul absolut. Prin urmare, metafizica romantizării va caută să se prezinte ca o ipostaziere a metafizicii speculative, având ca orizont experiențial absolutul și ca instanță intențională viața ego-ului. O atare metafizică, idealistă în esența ei, va presupune absolutul ca lume ascunsă în profunzimile ancestrale ale eului, iar pe acesta ca fiind act pur, adică o activitate ce se produce pe sine în mod liber, caracterizat prin autorefecție totalizatoare. Într-un atare context metafizic, speculativul nu va mai prezenta accepțiunea originară a cunoașterii pure ca nonacțiune, ci, dimpotrivă, va exprima convingerea că cunoașterea pură – exigența de absolutitate a eului – nu este posibilă decât printr-o acțiune imanentă a subiectului în propria-i subiectivitate. Astfel, metafizica devine speculativă în temeiul convingerii că „*acest absolut care ne este dat poate fi recunoscut doar pe cale negativă, anume prin aceea că acționând aflăm că ceea ce căutăm nu poate fi găsit prin nici un fel de acțiune*” [22].

Romantizarea este, cu siguranță, un ideal al gândirii speculative, dar în același timp se prezintă și ca orizont al experienței contemplative. Calea către refacerea armoniei inițiale, acum pierdute, ține de virtualitățile

contemplației artistice. În sensul său romantic, contemplația artistică pare a consta în efortul eului de a suprapune peste universul înglobant un univers pe care îl regăsește în interioritatea ce-i este proprie. Astfel, contemplația artistică este înțeleasă de către Novalis ca fiind „*activitatea imaginației productive*”, iar aceasta ar ține de natura acțiunii specifice eului. Invers față de speculație, contemplația romantică va desemna experiența regășirii eului în vastitatea cosmică. Numele acestei experiențe excepționale este *creația*, înțeleasă aici ca o putere de transfigurare a lumii printr-o extremă solicitare a eului. Dacă Novalis, în urma însușirii datelor idealismului metafizic, susține esența cunoașterii ca decurgând din speculație, atunci, în manieră neoplatonică, va contura originea contemplative ale creației. În sensul său valorificat de romantici, contemplația nu mai vrea să însemne nicidecum o admirație pasivă. Contemplând, „*toate determinările ies din noi afară – plăsmium o lume din noi în afară*” [23]. Creația se descoperă a fi o trăire contemplativă pleneră. În general, romanticii schimbă perspectiva de înțelegere a creației. Astfel, dacă pentru concepția renescentistă, primordialitatea creației divine era indubitabilă, atunci romanticii vin să afirme o creație autonomă, desăvârșirea căreia ar sta în putința și voința omului. De acum, creația nu mai este înțeleasă în mod riguros în termeni de imitație, ea nu mai este acceptată ca un exercițiu pur mimetic, ci se vrea, în desăvârșirea ei, o transfigurare lăuntrică a lumii: „*Trebuie să căutăm a crea o lume lăuntrică, care să fie propriu-zis inversul lumii exterioare*” [24]. Creație, în sensul său autentic, este ceea ce vine din interior. Romantismul german a proclamat că manifestarea liberă a persoanei umane se realizează în mod adecvat doar prin creație artistică. După cum metafizica, în opinia lui Novalis, înregistrează efortul cunoașterii absolute, arta, în contextul aceleiași gândiri, va reprezenta efortul întru atingerea culmilor creației desăvârșite. În mod determinat, „*arta este desăvârșirea activității noastre*” [25]. Se pare că arta începe acolo unde posibilitățile speculative ale metafizicii iau sfârșit, fiind sfera creației transfiguratorii.

Dacă metafizica speculativă merge pe calea intuiției mistice, atunci arta, în tratarea pe care i-o oferă Novalis în contextul filosofiei romantizării, își va însuși particularități ale acțiunii magice. În chip magic, arta se vrea un act de însuflețire a lumii. Eul subiectiv al artistului capătă în actul creației o putere infinită, magică, devenind, astfel, capabil de a acționa asupra lumii și de a o transfigura în virtutea acestor forțe creaturale deținute. Creația transfiguratorie a lumii și existenței acesteia nu va survine, în conformitate cu concepția romantică a lui Novalis, decât ca rezultat a ceea ce poartă însemnele contemplației magice. Arta devine magia de a vedea lumea într-o lumină în care răul și urâtenia dispar, se dizolvă într-un acord armonios. În sens romantic, arta este magie, deoarece magia este o artă. Pentru percepția romantică, „*magia este arta de a trezi forțele ascunse ale sufletului ațipit*” [26], iar, pe de altă parte, activitatea desăvârșirii artistice va fi ea însăși un act magic. Creația veritabilă este cea care vrăjește lumea. Apropierea până la cufundare a activității artistice cu magia reiese, așa cum o constată Novalis, din faptul că „*a voi și a faptui este aici același lucru*” [27]. O atare coincidență dintre voință și faptă în planul activității magico-artistice este analogică celei dintre conștiință și idee, în planul gândirii mistico-metafizice. Într-o atare ordine de idei, poate fi evidențiat faptul precum că, dacă conștiința este facultatea ce asigură desfășurarea metafizicii în forma unei speculații mistice, atunci responsabilitatea pentru contemplația magică ce vine să încununeze demersul artistic pare a reveni voinței. Pentru romanticul jenez, „*voința nu este altceva decât facultatea de a gândi magic*” [28]. Voința este mediatorul vrăjirii artistice a lumii – orice încercare de creație și transfigurare stă sub incidența unei voințe. Or, în mod primar, magia este arta de a ne înfăptui total voința.

Atât contemplația, cât și speculația exprimă aceeași contradicție ce pare a rezulta din conjuncția sentimentului de autosuficiență cu neconținută năzuință de autodepășire, ambele fiind constitutive gândirii și simțirii romantice. Vorbind despre ființa romantică a eului, Novalis afirmă că „*năzuința sa ar sta în aceea de a fi mereu mai mult*” [29]. În acest sens, cunoașterea și creația ar reprezenta acte specifice ale efortului de auto-transcendere de care se face capabilă conștiința și voința eului. Romantizarea pretinde din partea omului un etern *transende te ipsum*. Prin excelență, romantizarea exprimă nevoia unei permanente transcenderi a deja-ajunsului, nevoia de expansiune neîncetată. Novalis nutrește convingerea că „*a fi om desăvârșit – persoană – este menirea și instinctul primar al oricărui ins*” [30]. În cele din urmă, romanticul jenez va susține în mod categoric că „*personalitatea este elementul romantic al eului*” [31]. De aici provine și acel titanism romantic al individualității – „*elementul care romantizează universul este tocmai coloritul său individual*” [32] care se referă atât la surprinderea speculativă a universului, cât și la potențialitățile creaturale de a-l transfigura prin mari dislocări egologice. În mod primar, subiectivitatea umană este concepută de către cugetarea romantică ca fiind deopotrivă conștiință cunoscătoare și voință creatoare. Astfel, speculația metafizică, asumând reale

valențe mistice, devine pentru romantici, și în special pentru Novalis, calea de a regăsi în limitele eului universul nonlimitat, iar contemplația artistică se descoperă a fi, în desfășurarea sa magică, calea de a proiecta peste infinitul universului finitudinea eului. În consecință, se va înțelege că romantizarea se vrea, în deplinătatea înțelesului pe care îl livrează Novalis, o mistică a unității originare și o magie a desăvârșirii finale.

Romanticii depășesc sentimentalismul superficial prin descoperirea complexității eului. În concepția acestora, eul uman cunoaște bifurcația între un *eu real* și un *eu ideal*. Totodată, viziunea romanticilor nu trebuie asimilată unei apologii fără rezerve a vieții eului ideal, înzestrat, s-ar părea cu o superioritate absolută, asupra existenței eului real. Imperativul romantizării vizează redobândirea plenitudinii vieții printr-un progres al conștiinței și voinței. Subiectivitatea umană transpare ca o unitate a manifestărilor contrare, dar complementare, a inconștientului ca dimensionalitate impresivă a eului ideal, și a voinței ca dimensionalitate expresivă a eului real. Într-adevăr, am putea constata că eul ideal reprezintă partea cea mai rafinată a conștiinței, după cum eul real s-ar constitui în urma fortificării voinței ce-i este proprie. Adică, în virtutea asumțiilor metafizicii idealiste, nu va exista conștiință fără un eu ideal și, în mod similar, în temeiul presupuzițiilor magiei artistice, nu va exista un eu real fără voință. Eul ideal este cel care conturează planul transcendent al conștiinței, fiind astfel o conștiință specifică care dă omului posibilitatea accederii noosferice. Un eu ideal este unul care se refuză concreteții sensibile, dar și controlului rațional. Această nouă conștiință este de fapt o in-conștiință, înțeasă ca fiind „*punctul de contact cu organismul universal*” [33]. Pe de altă parte, eul ideal este înțeles și acceptat, în limitele gândirii romantice, ca fiind „*un centru spre care trebuie să ne întoarcem pentru a scăpa de izolarea noastră*” [34].

Între eul real și cel ideal se produce o permanentă comunicare. Eul real primește de la eul ideal o autentică revelație spirituală. Cea care înregistrează o atare revelație este anume metafizica. Din acest punct de vedere, momentul speculativ al metafizicii se va produce atunci când eul real sesizează în propriile profunzimi ceea ce transpare ca fiind eul ideal. Sub acest aspect, metafizica speculativă, implicată de filosofia romantizării, se descoperă drept una de inspirație *apocaliptică*. În aceste condiții, dacă metafizica romantizării își asumă o desfășurare apocaliptică, adică să devină spațiul de manifestare a ceea ce survine dincolo de orice realitate posibilă, atunci arta va pretinde o funcție *apocatastatică*, de refacere finală a existențialității originare, eterne și incorruptibile. În cadrul a ceea ce se pretinde a fi romantizarea, judecând după raporturile posibile dintre eul real și cel ideal, metafizica devine „*provocarea adresată eului real de a se trezi și de a deveni spirit*” [35], iar arta cea care va înregistra efortul de cristalizare a idealității eului uman. În temeiul acestor date, am putea pretinde înțelegerea metafizicii ca demers de idealizare a eului real, iar arta să fie înțeleasă, în mod analogic, ca demers de realizare a eului ideal. Cu alte cuvinte, metafizica ar putea fi percepută ca o numenalizare a fenomenalității lumii, iar arta drept o fenomenalizare a numenalității inerente eului.

În acest fel, romantizarea va implica o comuniune mistică și o comunicare magică realizate între eul real și cel ideal. De vreme ce metafizica idealizează, iar arta vrăjește, filosofia romantizării poate fi etichetată, conform mărturisirii lui Novalis, drept *idealism magic*. Idealismul magic este o formulă inedită ce caută să împace veghea speculativă a unității originare a spiritului cu visul contemplativ al unității spirituale finale. Presupuziția idealismului magic ce poate fi reliefată aici este cea a unității simbolice dintre eul real și cel ideal, precum și unitatea spirituală dintre om și lume. În temeiul acestei presupuziții, vom afla cunoașterea ideii absolute ca fiind un act de creație desăvârșită, iar creația desăvârșită, la rândul ei, va transpare ca fiind posibilă doar în orizontul ideii absolute. Arta, datorită virtualităților sale magice, este capabilă să ofere o cristalizare efectivă a ideii. În mod reciproc, doar prezența ideii în spiritul artistului face posibilă creația. Idealismul magic integrează cele două teze fundamentale ale romantizării: *Sunt ceea ce cunosc și Lumea este ceea ce creez*. Din perspectiva idealismului magic, profesat de către Novalis, atât lumea, cât și omul reprezintă, ambele în felul său, o metaforă a spiritului [36], iar comunicarea dintre ele nu va putea fi decât simbolică, simbolul fiind aici un atribut revelator al spiritului. În cele din urmă, idealismul magic află metafizica și arta, dimensiuni complementare ale unicului proces de romantizare, drept configurații ale unei singure experiențe – experiența spirituală. Strict vorbind, între artist și metafizician nu există nici o diferență în ceea ce privește natura spirituală a vederii lor. Prin intermediul acestora, „*spiritul face pururi dovada propriei identități*” [37]. Metafizica și arta decurg ambele din același sentiment al rupturii dintre materie și spirit și, totodată, din atracția încordată față de lumea spiritului. Atingerea culmilor spirituale ale existenței este privilegiul conștiinței cunoscătoare și a voinței creatoare, adică a metafizicului și artisticului, a căror misiune constă în a realiza în mod ideal depășirea separației dintre materie și spirit, dintre inferior și superior ca ordine ale existenței și în

acest fel să afle înțelesul real al lumii și să o transfigureze în mod ideal. Astfel, în deschiderea sa maximă către lumea spiritului, metafizica se instanțiază ca *gnoză*, iar spiritualizarea radicală a artei o transformă pe aceasta din urmă în *teurgie*. Viața spirituală, așa cum este vizată de romantizare, își descoperă esențialitatea, adevărul și frumusețea, în veritabila cunoaștere gnostică și în autentică creație teurgică.

Utilizarea modalității gnostice de cunoaștere indică, o dată în plus, proximitatea maximală dintre demersul mistic și cel metafizic, produsă pe terenul unei abordări speculative. Gnoza, fiind în esența ei o expresie a conștiinței mistice, dovedește, prin importanți reprezentanți ai idealismului, adevărate virtualități metafizice. Ba mai mult, gnoza pare a exprima în cel mai înalt grad pretenția de absolutitate a oricărei gândiri speculative. În mod primar, gnoza reprezintă o cunoaștere spirituală. Romanticii, și printre ei desigur și Novalis, nutresc via convingere că nici cunoașterea rațională, ce rupe legătura dintre particular și general, nici cunoașterea pur intuitivă, la fel suferind de unilateralitate, nu poate să ne ofere tabloul veritabil al structurii lumii în care trăim. Gnoza este acea gândire care se opune, în modalitatea sa de fi, gândirii contingentului, exprimată în termenii probabilității, temei al gnoseologiei critice, ce vine să interpreteze cunoașterea ca necesitate de adaptare la datul lumii. În schimb, gnoza este gândirea iubitoare de înțelepciune, de bine și de frumos. În mod determinat, ea oferă o cunoaștere spirituală. Din punct de vedere spiritual, drumul spre adevăr trece prin gnoză. Gnoza devine posibilă acolo unde eul este recunoscut ca sursă a revelației spirituale. Ea este căutarea adevărului în intimitatea cea mai radicală a subiectivității umane, este infinita mișcare de cunoaștere îndreptată spre cuprinderea ultimei taine a existenței.

După cum în interiorul creștinismului, tradiția gnostică este cea care pretinde a oferi o cunoaștere ce s-ar situa peste teorie, așa cum o înțelegeau vechii greci, la fel, în cadrul tradiției neoplatonice, Iamblichos tinde a plasa mai presus de teorie ceea ce numea teurgie. O atare mișcare de depășire a teoriei, inițial asumate, se arată a fi proprie și procesului de romantizare așa cum acesta este conturat de termenii idealismului magic.

În mod determinat, intenția supremă a actului creator-artistic este teurgică. Teurgia este punctul maxim pe care îl poate atinge contemplația artistică. Ea este acea artă care creează o altă lume, o altă existență. Creația teurgică este o creație liberă, o creație eliberată de normele impuse ale acestei lumi, astfel încât actul teurgic se descoperă ca reprezentând libertatea ultimă a artei. În teurgie, la fel ca și în gnoză, transcendentul este transmutat în imanența spirituală a omului. Orice act artistic desăvârșit este teurgic. Anume prin creația teurgică, arta vrea să devină cu adevărat transfigurătoare. Teurgia se prezintă ca o temelie a oricărei mișcări spirituale de care este capabilă lumea pe calea propriei desăvârșiri. Prin teurgie, arta și prin ea lumea întregă au șansa de a se desăvârși. Actul teurgic al artei se corelează, în radicalitatea ce-i este proprie, cu stihia cosmică și cu voința omenească, adică teurgia se vrea o făptuire universală. După cum gnoza este superioară misticii, la fel teurgia depășește magia. În cele din urmă, atât teurgia, cât și gnoza transpar drept extazieri spirituale ce tind a ne situa mai presus de teorie. Or, mai presus de teorie, se află, în conștiința vechilor greci, ceea ce ei numeau *poein*, desemnând practica edificatorie a spiritului. Poeinul este proba finală a oricărei teorii. În această ordine de idei, romantizarea va trebui înțeleasă și interpretată evidențiindu-i dimensiunea teoretică (ceea ce am încercat până în acest punct), dar și pe cea poetică (ceea ce urmează a fi susținut).

În radicalitatea intențiilor sale, teoretice pentru început, romantizarea se vrea o practică soteriologică, o acțiune titanică de mântuire a omului și a lumii. Romantizarea devine o *soteriologie poetică*, astfel încât Novalis ajunge să afirme că „*este absolut de înțeles pentru ce la sfârșit toul devine poezie*” [38]. Or, în sensul pe care i-l oferă Novalis, aceasta nu poate fi decât o conlucrare dintre cunoașterea spirituală (gnoza) și creația spirituală (teurgia). În aceste condiții, idealismul magic, nodul teoretic dur al romantizării, ia forma unui *gnosticism poetic*, pe de o parte, și a unei *poetici teurgice*, pe de altă parte. Sensul acestei soteriologii poetice, asumate de procesul romantizării, este prefacerea lumii în suflet. Evitarea erorilor cunoașterii și a livra o cunoaștere veritabilă despre univers poate doar o cunoaștere poetică, realizată în cadrul a ceea ce se descoperă ca fiind gnosticism poetic. În mod similar, depășirea fatalității eșecului care pândeste orice act creator, și realizarea unei creații autentice, cu reale virtualități transfiguratorii, nu pare a fi posibilă decât în modalitatea unei poetici teurgice. Culminația oricărei gnoze și a oricărei teurgii este poezia. Aceasta reușește să devină expresia cea mai adecvată a speculației mistice – „*poezia este reprezentare a sufletului – a lumii lăuntrice în totalitatea ei*” [39] – și a contemplației magice – „*poezia înalță pe fiecare ins în parte prin legarea anume a lui de restul întregului*” [40]. Omul care-și desfășoară toate virtualitățile speculative și contemplative ajunge cu necesitate să dezvolte o soteriologie poetică. Conform gândirii lui Novalis, adevărata poezie este întemeiată pe sentimentul mistic al infinitului, prezent în lume atunci când dincolo de staticitatea și efemeritatea vieții

este simțită pulsația unei vieți tainice. Dacă proveniența poeziei este una mistică, atunci lucrarea poeziei în sufletul omului și înlăuntrul lumii este de natură magică. Poezia este deopotrivă idealism pur și magie pură. Prin urmare, idealismul magic al lui Novalis este de neconceput fără o atare soteriologie poetică. Poezia concentrează în sine absolutitatea cunoașterii și desăvârșirea creației. Este o convergență perfectă a conștiinței cunoscătoare de adevăr și a voinței creatoare de frumos. Lumea poetului, adevărata împărăție eshatologică, este cea a cunoașterii absolute și a creației desăvârșite. Cu alte cuvinte, romantizarea, căutând adevărata artă și adevărul metafizic, le va afla în poezie și invers, adevărata poezie va fi deopotrivă artă și metafizică. Poezia transpare, în radicalitatea esenței sale, drept convergența idealismului metafizic și a magiei artistice.

De vreme ce „atunci când dau lucrului comun un înțeles înalt, celui obișnuit o înfățișare tainică, celui cunoscut demnitatea necunoscutului, finitului aparența infinitului, atunci romantizez” [41], se va înțelege de ce poezia, fiind „cea mai profundă comunitate dintre finit și infinit” [42], va prezenta excelența operației romantizării. Astfel încât, până nu se ridică existența noastră la demnitatea poeziei, această operație a romantizării, străduință metafizică și artistică, va fi pe de-a-ntregul necunoscută. Putem susține, fără riscul de a greși, că romantizarea este un act poetic. Or, cel care are cu adevărat simț poetic, exprimat prin atenția acordată pentru ceea ce este personal și universal, tainic și manifest, nu este nimeni altcineva decât *geniul*. Pentru Novalis, „*geniul în sine este poetic. Acolo unde a acționat, fapta sa a fost poetică*” [43].

Dat fiind faptul că „*Dumnezeu voiește Dumnezeii*” [44], poezia pare a fi, în opinia lui Novalis, adevăratul mijloc de a atinge înălțimile divinului. Omul care are privilegiul de a cuprinde viața dumnezeiască este geniul – veritabilul subiect al romantizării. Geniul este cel care este chemat să romantizeze lumea, să-i ofere o redempțiune poetică. Actualizându-și genialitatea, ce este înscrisă în ființa sa, omul devine demn de regăsirea asemănării cu Dumnezeu. Incontestabil, genialitatea este vocația ființei umane: a deveni geniu, om desăvârșit, este menirea și instinctul primar al oricărui ins. În mod esențializat, genialitatea transpare ca o sferă de transcendențialitate constitutivă existențialității umane, astfel încât, Novalis ajunge să afirme că „*fără genialitate nici nu existăm de fapt*” [45]. Lumea în care sălășluiește geniul este lumea spiritelor. În deplinătatea sensului pe care îl comportă, romantizarea se prezintă ca fiind calea de înălțare a tuturor oamenilor la condiția geniului, la rând cu „*înălțarea tuturor fenomenelor la condiția miracolului, a materiei la condiția spiritului, a omului la condiția lui Dumnezeu, a oricărui timp la condiția vârstei de aur*” [46]. Totul, din perspectiva romantizării, se petrece în geniu, „*el înfățișează în chipul cel mai caracteristic subiectul și obiectul, sufletul și lumea*” [47]. Se înțelege, astfel, de ce Novalis consideră genialitatea ca fiind o facultate spirituală cuprinzătoare, „*sufletul sufletului*” și doar prin actualizarea ei maximală se poate obține salvarea finală a universului ce ne este propriu. Întrebarea pe care și-o pune Novalis – „*Oare nu se preface în cele din urmă lumea în suflet*” [48] – este mai mult decât o întrebare retorică. În economia ideatică a lui Novalis ea are rolul unei profunde rugăciuni, păstrând și exprimând adevăratul spirit romantic.

Genialitatea, așa cum este concepută de către Novalis în limitele idealismului magic, exprimă cea mai strânsă suprapunere a cunoașterii și creației, a conștiinței și voinței. Dacă metafizicianul pretinde a fi un geniu al speculației și al conceptului, iar artistul un geniu al contemplației și imaginației, atunci poetul, în măsura în care le integrează într-o unică proiecție spirituală, se descoperă a fi un geniu total. O genialitate integră, adică poetică, nu poate surveni, din câte putem constata, urmărind cugetarea lui Novalis, decât în cazul conjuncției dintre idealism, înțeles ca revelație a ideii în conștiința eului, și magie ca modalitate de realizare totală a voinței. Soteriologia poetică, ce intră în misiunea geniului, presupune ceea ce identificăm mai sus ca fiind o metafizică apocaliptică și o apocatastază artistică: o revelație a armoniei prime a existenței și o făptuire întru refacerea finală a acesteia. Geniul, în mod desăvârșit, este beneficiarul acelei revelații ce-i prezintă sensul primordial al existenței și, totodată, mijlocul reintegrării tuturor lucrurilor conform *imperativului romantizării*.

Soteriologia poetică presupune, astfel, genialitatea înțeleasă, în mod determinat, ca fiind o potențare calitativă a eului uman. Novalis o spune tranșant: „*Poezia le amestecă pe toate în vederea marelui său scop, scopul scopurilor: înălțarea omului peste sine însuși*” [49]. Poezia este absolutul și desăvârșirea pe care o poate atinge ființa umană. În această ordine de idei, două par a fi experiențele destinale ale eului capabile de a produce o supradimensionare a vieții în orizontul a ceea ce am identificat ca fiind soteriologie poetică. Este vorba de *moarte* și *iubire*, fără de care, pe drept cuvânt, este imposibil de conceput poezia și de trăit starea poetică. În adevărul pe care îl comportă, atât iubirea, cât și moartea, tind să reprezinte ceea ce Novalis numește „*principiul romantizării vieții noastre*”. Pe de o parte, romantizarea, în măsura în care se vrea o operație de

contopire a sinelui inferior cu un sine mai bun [50], nu va putea să evite valorificarea poetică a iubirii și a morții. Dar, pe de altă parte, anume iubirea și moartea sunt cele dintâi care fac viața cotidiană atât de poetică. Dacă romantizarea, uzând de o logică superioară, își află ca sarcină nimicirea tezei contradicției, atunci, în opinia lui Novalis, nimeni n-ar putea s-o facă mai bine decât moartea și iubirea. Acestea tind să reprezinte, în atare context ideatic, forme ale înstrăinării de sine, or, aceasta fiind „izvorul tuturor înjosirilor ca și, dimpotrivă, pricina tuturor înălțărilor adevărate” [51]. În mod prioritar, consolidarea spirituală a persoanei umane se produce anume prin iubire, care deschide individualitățile către cea mai strânsă comunicare, și prin moarte, care pare a asigura cea mai tainică comuniune. A iubi și a fi muritor este privilegiul naturilor superioare. Dacă moartea este cea care fortifică viața [52], atunci, urmând același mers al gândirii, am putea afirma că iubirea este cea care rafinează viața. Atât iubirea, cât și moartea corespund legii naturale, aceasta înțelegându-se ca „tendință universală de asimilare a eterogenului” [54], devenind, prin urmare, experiențe destinale ale reconcilierii existențiale.

În aceste condiții, se conturează următoarele relații: pe de o parte, fără moarte nu va exista nici o conștiință, iar pe de altă parte, fără voință nu poate exista iubire. Or, conștiința și voința sunt cele două facultăți ale eului responsabile de cunoaștere și de creație. Prin urmare, cunoașterea absolută a eului va implica experiența morții, după cum creația desăvârșită va fi ea însăși o experiență a iubirii. Iubirea este cea care vine să contureze orizontul contemplației artistice. Nimic nu poate înălța într-atât voința precum o poate face iubirea. Nu va exista artă care să nu cadă în sfera de acțiune a iubirii. Desăvârșirea creației este tocmai iubirea pe care o iradiază. Totodată, iubirea se descoperă ca fiind adevărată magie. Cu desăvârșire, ea este cea care manifestă deplinele puteri de vrăjire a lumii. Nu poți vrăji decât ceea ce iubești. În cele din urmă, este legitim, în contextul idealismului magic, să vorbim despre iubire ca fiind o formă rafinată de magie.

Dacă deschiderea maximală a voinței, mergând până la realizarea idealității eului, coincide cu iubirea, atunci, adâncirea radicală a conștiinței, în direcția unei idealizări a realității eului, va contura, în grilă romantică, experiența morții. În aceste condiții, moartea devine spațiu metafizic prin excelență, iar ultimul act metafizic, în măsura în care dorește a păstra coerența interioară, va fi sinuciderea: „Actul filosofic autentic este sinuciderea; iată începutul real al oricărei filosofii (...) și numai acest act corespunde condițiilor și caracterelor faptei transcendente” [54]. Moartea este culminația oricărui idealism, astfel încât proba maximală a exercițiului speculativ de care este capabil eul se descoperă a fi sinuciderea. Prin urmare, iubirea pretinde a fi cea desăvârșire magică, eterna căutare a contemplației creator-artistice, iar absolutitatea mistică, obstinția gândirii speculative, nu va putea fi cunoscută decât în intimitatea morții. În cele din urmă, cu anumite riscuri, pare a fi legitimă pretenția de a prezenta romantizarea drept confluența unei apocalipse a morții și a unei apocatastaze a iubirii: întregul adevăr, dacă și poate să ni se manifeste, o face doar printr-o experiență a morții, iar restaurarea finală dacă și poate fi săvârșită, atunci va fi privilegiul exclusiv al iubirii.

Astfel, romantizarea, în partea ei artistică, contemplativă și magică, prezintă cazul de dăruire a realității idealității eului, experiență, care, în orizontul a ceea ce numim soteriologie poetică, este tocmai iubirea, iar în partea ei metafizică, speculativă și mistică, romantizarea va presupune un act de sacrificiu al eului real în fața eului ideal, ceea ce echivalează, în opinia lui Novalis, cu sinuciderea, fiind, în consecință, o altă dimensiune a soteriologiei poetice. Atât dăruirea totală a eului real în fața eului ideal, dorința eului real de a-și cuprinde eul ideal, cât și anihilarea eului real în fața celui ideal, autoflagelarea eului real pentru a da suflare celui ideal, echivalează, în spiritul romantizării, cu o convertire a unor ipostaze abstracte proprii simțirii și gândirii într-o unică trăire plenară, a cărei nume este poezia. În aceste condiții, sacrificiul de sine și dăruirea de sine conturează atributele de esență ale genialității ca mod de existență poetică, extremă solicitare a ceea ce pretinde a fi romantizarea în expresia idealismului magic, deopotrivă idealism metafizic și magie artistică.

Referințe:

1. Novalis. Între veghe și vis. Fragmente romantice. - București: Univers, 1995, frg.292, p.128.
2. Peters Francis E. Termenii filosofiei grecești. - București: Humanitas, 1997, p.272.
3. Râmbu Nicolae. Romantismul filosofic german. - Iași: Polirom, 2001, p.41.
4. Huch Ricarda. Romantismul german. - București: Univers, 1974, p.141.
5. Novalis. Op. cit., frg.55.
6. Ibidem, frg.298.
7. Beguin Albert. Sufletul romantic și visul. - București: Univers, 1998, p.109.

8. Ibidem, p.137.
9. Râmbu Nicolae. Op. cit., p.16.
10. Huch Ricarda. Op. cit., p.223.
11. Novalis. Op. cit., frg.159.
12. Huch Ricarda. Op. cit., p.135.
13. Novalis. Apud Huch Ricarda. Op. cit., p.146.
14. Huch Ricarda. Op. cit., p.145.
15. Novalis. Op. cit., frg.492.
16. Ibidem, frg.301.
17. Râmbu Nicolae. Op.cit., p.301.
18. Șestov Lev. Speculație și Apocalipsă. - București: Univers, 2000, p.125.
19. Novalis. Op. cit., frg.83, p.57.
20. Ibidem, frg.288.
21. Ibidem, frg.264.
22. Ibidem, frg.40.
23. Ibidem, frg.54.
24. Ibidem, frg.54.
25. Ibidem, frg.53.
26. Râmbu Nicolae. Op. cit., p.43.
27. Novalis. Op. cit., frg.53.
28. Ibidem, frg.545.
29. Ibidem, frg.32, p.37.
30. Ibidem, frg.11.
31. Ibidem, frg.357.
32. Ibidem.
33. Beguin Albert. Op. cit., p.102.
34. Ibidem, p.202.
35. Râmbu Nicolae. Op. cit., p.42.
36. Novalis. Op. cit., frg.340 și frg.315.
37. Ibidem, frg.71.
38. Ibidem, frg.665.
39. Ibidem, frg.650.
40. Ibidem, frg.265.
41. Ibidem, frg.292.
42. Ibidem, frg.265.
43. Ibidem, frg.280.
44. Ibidem, frg.321.
45. Ibidem, frg.88.
46. Ibidem, frg.512.
47. Ibidem, frg.704.
48. Ibidem, frg.665.
49. Ibidem, frg.273.
50. Ibidem, frg.292.
51. Ibidem, frg.92.
52. Ibidem, frg.568.
53. Ibidem, frg.618.
54. Ibidem, frg.58.

Prezentat la 05.12.2008